

TARİHÎ KAYITLARLA DOĞUDA TOPLUMSAL VE DİNSEL BİR RİTÜEL OLARAK TIRAŞ*

Shaving as a Social and Religious Ritual in the East on the Basis of Historical Records

Prof. Dr. Hasan YÜKSEL**

ÖZ

Günümüzde daha çok estetik, sağlık, moda açısından dikkat çeken tıraş konusu, Doğu toplumlarında eskiden toplumdan kaçıp uzlete çekilme, matem veya tarikata intisap ve girişlerde, hac farızasının bitiminde yeni bir hayata başlama; bugünkü deyim ile yeniden toplumsallaşma amacıyla uygulanıyordu. Ancak, bunun yanı sıra; tıraşın hakaret ve tecziye amacıyla kölelere, esirlere, suçlulara, mahkûmlara uygulandığına dair çokça kayıtlara rastlanmaktadır. Tarikatlara girişte veya hac ibadetinin bitiminde müritlere ve hacılara uygulanan gönüllü dinî amaçlı tıraş ile; mahkûmlara, kölelere, esirlere uygulanan cebri tıraş arasında onur kırmak, gurur ve bencilliği törpülemek gibi bir ilişki olduğu göze çarpmaktadır. Yine, önemsenen dinî bir şahsiyetin başını tıraş etmek veya bir tarikat şeyhi tarafından tıraş edilmek de çok değer atfedilen bir ritüel olduğuna dair kayıtlara rastlanmaktadır. Bu makalede kronik, astroloji, menâkıpname, seyahatname, âdâb-ı muâşeret, kanunname, arşiv belgeleri ile fıkıh, hadis, *Kuran* ve benzeri tarihi ve dinî metinlerde tıraşa ilişkin rastlanılan kayıtlar incelenerek bu ritüelin Doğu toplumlarında uygulanış gayesi irdelenmiştir. Söz konusu kaynaklarda tıraşa ilişkin kayıtlar derlenirken, Doğu toplumlarında bu ritüelin belirli zaman ve mekânlarda uygulandığı görülmüştür. Hatta öyle ki, *Tıraşname* adıyla, bu ritüelin vaktini belirleyen metinler bile kaleme alınmıştır. *Kuran*, hadis ve fıkıh kitaplarındaki ayet, hadis ve hükümler de tıraşın İslam toplumunda başlangıçtan itibaren önemsenen bir ritüel olduğunu göstermektedir. Ancak bu ritüelin izleri takip edildiğinde eski Türk, Uygur ve Çin'den Budizm'e vardığı anlaşılmaktadır. Tıraş ritüelinin uygulanış zamanının ve amacının Anadolu'da yaşayan halkın örf ve adet ve dinî inanışlarında halen sürdürüldüğü ve önemini koruduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Tıraş, tarikat, yeniden toplumsallaşma, hakaret, ceza.

ABSTRACT

Shaving, which is discussed under issues of aesthetics, health and fashion today, was seen to be practiced in Eastern societies in the past for purposes such as leaving the society and going into seclusion, mourning or initiations and rites of passage to religious orders, starting a new life following the obligation of pilgrimage; or in today's words, re-socialization. However, in addition to this, shaving was included in several records as an act induced on slaves, captives, criminals and convicts as a punishment or insult. One way notice that there is a relationship between shaving given to disciples and pilgrims for initiation into religious order or as a conclusion of pilgrimage by consent and shaving given to convicts, slaves and captives by force, in terms of insulting, or curbing pride and selfishness. Likewise, some records also report that it is a ritual that is regarded very highly to shave the head of a respected religious figure or being shaven by a leader of a religious order. This article investigates records regarding shaving in historical and religious texts such as chronicles, astrology, epics, travel books, social decorum, statute books and archive documents, as well as fiqh, hadith and Quran, and the purposes of application of this ritual in Eastern societies. While reviewing records of shaving in the sources in question, it was seen that this ritual was performed in certain times and spaces in Eastern societies. Even texts that determine the timing of this ritual were written under the name of *Tıraşname* (book of shaving). Verses, hadiths and provisions in the Quran, hadith and fiqh books also show that shaving has been a ritual paid importance to by the Islamic society. On the other hand, when one traces this ritual back into the past, it may be seen to reach from ancient Turk, Uighur and China cultures to Buddhism. It is observed that the timing and purpose of shaving still have a place in the traditions and customs of the people living in Anatolia and they still have importance.

Key Words

Shaving, religious order, re-socialization, insult, punishment.

* Geliş tarihi: 10 Nisan 2017 - Kabul tarihi: 18 Temmuz 2018 / Yüksel, Hasan. "Tarihî Kayıtlarla Doğuda Toplumsal ve Dinsel Bir Ritüel Olarak Tıraş" *Millî Folklor* 119 (Güz 2018): 86-99

** Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sivas/Türkiye, pirhasan@hotmail.com

Tıraş, eskiden olduğu gibi günümüzde de çok konuşulan bir konudur. Temizlik, sağlık ve moda gibi sosyal yönüyle dikkat çeken ve hemen hemen bütün toplumlarda değişik şekillerde üzerinde özenle durulan tıraş meselesi, eskiden daha çok dinsel açıdan anlam yüklenen, önem atfedilen bir ritüel gibi gözükmemektedir; ancak matem, tecziye ve hakaret amacıyla yapılan tıraşa ilişkin kayıtlara da sıkça rastlanılmaktadır.

Saç kesme biçiminden tutun, tıraş olunacak vakit ve zamanın belirlenmesine değin büyük önem atfedilen bu ritüele ilişkin; seyahatname, menakıpname, astroloji, kanunname, fıkıh, hadis ve hatta *Kuran-ı Kerim*'de bile muhtelif kayıtlarla karşılaşılmaktadır. Ne var ki, mutasavvıflar arasında temel bir ritüel olarak görülen tıraş konusunda İran Şii derviş tarikatı üzerinde çalışan Gramlich'in (1965:88) dışında ciddi anlamda bir araştırma yapan da olmamıştır, denebilir. Burada tıraşa ilişkin, yukarıda söz edilen kaynaklardan derlenen tarihsel kayıtlar irdelenerek günümüzdeki tıraş bahsi ise halk bilimcilere bırakılmıştır.

1-Tıraş Vakti

Eskiden Doğu toplumlarında bir işin yapılması için "eşref saat" denilen uygun ve uğurlu vakitler (Şener 1995: 476-477) beklenirdi; savaş ve sefer benzeri büyük hareketler için vakitlerin tayininde münecimlere başvurulur; tıraş olmak, tırnak kesmek, elbise biçmek gibi rutin işlerde ise daha önceden yazılı astrolojik metinlere bakılırdı. Daha doğrusu Doğu toplumlarında vakit ve zamana özel bir önem atfedildiği görülmektedir. Söz gelimi cinsel ilişki için bile belirli gün

ve saatler önerildiği, buna uyulmadan yapılan cinsel ilişkinin birtakım sorunlara sebep olacağı Osmanlı tıp metinlerinde anlatılmaktadır (Kaysunizade Mehmet Nidai, Vr. 70a).

Görüldüğü kadarıyla tıraş konusunda ikisi Osmanlıca ve biri Farsça üç metin bulunmaktadır. Birincisi bir mecmuada yer alan, "Baş Tıraş Tabiri" (Mecmua, Nu:141: 225.) adı altında çok kısa Osmanlıca bir metindir. "*Eğer Cuma günü tıraş olsa sevabı ve kerameti çok ola... Cumartesi tıraş olsa ölümü bıçaktan olur...Pazar günü tıraş olsa gussa (kaygı keder) getire; Pazartesi tıraş olsa devlettür...Perşembe günü tıraş olsa ilim kesbine sebep olur.*" şeklinde kısa açıklamalarla uygun tıraş vakti belirtilir. Diğerleri ise, *Tıraşnâme* adı altında, bir Farsça¹ ve biri Osmanlıca² kaleme alınmış iki metindir.

Bu makalede, Koç Üniversitesi yazmaları arasında yer alan ve Hicri 1156/1743 tarihinde istinsah edilen metinden (Ktp. GN475. 7. F. 3653, 22vr.) istifade edilmiştir.

Bu metin, "*İşbu tıraşnâme Hazreti Resül aleyhi's-selamdan menkuldür*" diye başlar ve mesela ayın ilk gününde tıraş olan, "*aziz ola*"; beşinci gününde tıraş olsa, "*her işi rastgele*" ve yedinci gününde tıraş olsa, "*gözleri rûşen ola, akli ziyade ola*", dokuzuncu günde tıraş olsa "*bühtana uğraya*" şeklinde devam eder ve akabinde birtakım hesaplamalarla fal kitapları gibi gelecekte haber verir. Görüldüğü üzere Osmanlıca metinlerin birincisi haftanın, ikincisi ayın günlerine göre uygun tıraş vaktini bildirmektedir. İkinci metinde, daha inandırıcı olmak için, söylem Hz. Peygambere atfedilmektedir. Bu anla-

yış ve uygulamanın Uygurlara kadar uzandığını belirtelim (Demir-Yılmaz 2006: 163).

Ehl-i beytin yasını tutan Caferilerde de aşure törenleri sırasında “tasua” denilen Muharrem’in dokuzunda iş yapılmadığı, sabun ezilmediği, tıraş olunmadığı, kana kana su içilmediği bilinmektedir (Bağcı 2005: 34).

Kurban Bayramı’nda kurban kesceklerin, Zilhicce ayının ilk on gününde kurban kesilinceye kadar saçlarını ve tırnaklarını kesmemelerine dair uyarıda bulunan sahih hadisler vardır. Mesela, Hz. Peygamber bir hadisinde, “*Zilhiccenin ilk on günü girer de biriniz kurban kesme niyetinde olursa artık saçından ve cildinden hiçbir şeye dokunmayın*” der. Bir başka hadiste, “*Bu on gün girdiğinde kesmek istediği kurbanı olan kimse artık asla bir kıl almasın, sakın bir tırnak kesmesin*” uyarısında bulunur. Bir diğerinde ise, “*Zilhicce hilalini gördüğünüzde, kurban kesme niyetinde olanınız artık saçına ve tırnaklarına dokunmayın*” demektir (Sahih-i Müslim, 9/240-243, 1978: 5435).

Hacda da ihrama girildikten sonra saç ve sakal tıraş edilmesi ve bıyık kesilmesi yasaktır ve hatta koltuk altı kılları ile vücudun diğer yerlerindeki kılları koparmak veya yolmak dahi men edilmiştir (İlmihal, I: İman ve İbadetler, ty: 523); ancak en son şeytan taşlanıp ihram çıkarıldıktan sonra tıraş olunur ve böylece hac görevi ifa edilmiş olur. Mesela, Veda haccı sırasında Hz. Peygamber’i Ma’mer b. Nadle el-Adevi tıraş etmiş ve kestiği saçların bir kısmını sahabelere ve bir kısmını da kendi ailesine dağıtması için Ebu Talha el-Ensari’ye vermiştir

(Bozkurt 2009: 2).

Dini hayatta tıraş vaktine gösterilen ihtimamın gündelik hayata da yansıdığı söylenebilir. Mesela hamama girme adabı konusunda XV. yüzyılda kaleme alınan bir kitapta, hamama giren eğer cünüp ise boy aptesti alınmaya kadar saçını kesmemesi gerektiği uyarısında bulunulur (Ebu’l-Abbas Şihabüddün Ahmed: 5b-6a). Cünüp iken tırnak ve saç kesilmesinin caiz olmadığı yaygın bir halk inancı olduğu da bilinmektedir.

Bugün daha çok Kuzey Irak ve Gürcistan’da varlıklarını sürdüren Yezidilerde, “ne kız ne de erkek çocuklar bağlı oldukları şeyh köye gelip de yüzlerine dokununcaya kadar saçlarını keser: hatta şeyhleri gelmediği için 17-18 yaşlarına kadar tıraş olmamış erkeklerin bile var...” olduğu söylenmektedir (Gökçen 2005: 87).

2-Saç Sakal Tıraşında Gaye

a- Hakaret ve Tecziye Amacıyla

Çinliler arasında eskiden en büyük cezanın, birinin saçlarını dibinden kesmek olduğu bir Osmanlı seyyahının anlatımlarında yer almaktadır: “*Çinliler, Müslüman olsun, gayri Müslim olsun sakallarını, bıyıklarını, üç parmak genişliğinde de başlarının etrafını üç günden bir tıraş ettirirler. Tepelerinde kalan saçlarını her gün biraz ıslatırlar ve yağ sürdükten sonra tarayıp örerler: Bu saçları topuklarına kadar uzatırlar. Çinlilerin en büyük cezaları, bir kişinin saçlarını dibinden kesmektir. Gariptir ki bu cezaya çarptırılan Çinliler, hanelerini kendilerine ebedi bir zindan kabul ederek ölünceye kadar buradan dışarı çıkmazlar. Putperest Çinlilerden, daha ölmeden dün-*

yayı terk ile ömürlerini manastırlarda geçirenler, saç sakal ve bıyıklarını üç günde bir tıraş ettiklerinden tamamen saçsızdılar” (Mustafa b. Mustafa 2010:101.)

Harzemşahlar ile Moğollar arasında 1218’de yapılan ticaret anlaşmasının ardından, Otrar valisinin Moğol ticaret kervanındaki 450 kişiden 449’unu katletmesi üzerine, Cengiz Han, bu cinayeti işleyen valiyi kendisine teslim etmesini Alaaddin Muhammed’den (1200-1220) ister. Ancak Alaaddin Muhammed’in, gelen heyettekilerden birini öldürtmesi, diğerlerinin de saç ve sakallarını tıraş ettirerek geri göndermesi üzerine Cengiz Han, Harzemşahlara karşı savaş hazırlığına girişir (Yazıcı-vd. [ty]: 198). Ortaçağda saç sakal tıraşının Müslümanlar arasında, itibar ve haysiyet kırıcı bir ceza olduğuna dair başka kayıtlar da zikredilmiştir (Karamustafa 2007: 29).

Memluklar’da, efendileri tarafından azat edilmedikçe kölelerin sakal bırakmalarına izin verilmediği anlaşılmaktadır (Raymond 1999: 42). Bir başka ifadeyle köle, sakal bırakma şerefinden mahrum edilmiştir.

Orhan Bey dönemini (1326-1362) anlatan Neşri, her devrin kendine özgü bir anlayışı ve geleneği olduğuna dikkat çektikten sonra, padişahın öfkelenildiği birisini itibardan düşürmek için onun sakallarını kestiğini belirtir; daha sonra kendi isteğiyle sakal kesme âdetinin başlangıcı ve menşei konusunda *“ve dahı sakal kırmak ol zaman yoğ idi: Beğlerde, vezirlerde, sipahilerde güzel, uzun sakallar olurdu. Padişah gayet hışm itdüğü kişinin hürmetin düşürmeğ için sakalın*

keserdi. Sonra sakal kırmak âdetini bu yerlere Frenk gelmeğe başlayıcak andan aldılar. Ma-hasal, ol ilde türe ve erkân şimdiye muhalif idi. Arabiyye: Li-küllü zamanın devletün ve ricâlün ve fi külli asârin âdetün ve hisâlün (her devrin kendine göre devleti ve adamları olduğu gibi, her asrın da adetleri ve hasletleri vardır)” (Mehmet Neşri, I, 1987: 157) diyerek dönemin saç ve sakala bakışını ifade etmiştir.

Fetret döneminde Rumeli’de hüküm süren Emir Süleyman’ın üzerine yürüyen Musa Çelebi’nin geldiğini haber veren Hacı Evrenoz Bey’e, o sırada hamamda eğlenen Emir Süleyman aldırılmaz. Bunun üzerine Hacı Evrenoz Bey, belki sözünü dinler düşüncesiyle yanına Hasan Ağa’yı gönderir; buna canı sıkılan Emir Süleyman, Hasan Ağa’nın sakalını yoldurur (Mehmet Neşri, II, 1987: 483).

II. Mehmed ve II. Bayezid dönemlerine ait yasakname ve kanunnamelerde, padişaktan izin almadan denizden gelenlere tahıl satanların dövülmesi, sakalının kesilip tahılının elinden alınması emredilmiştir (Kanunname- Sultanî 2000: 61).

Kanuni 1526’da Macaristan seferlerinin ilkinin ve en başarılısını yaparken Anadolu’da arazi tahririnin uyandırdığı hoşnutsuzluk geniş boyutlu isyanlara dönüşmüştü. Ancak olaylar, İlyazıcısı Kadı Muslihiddin’in arazi vergilerini artırmasına karşı yapılan itirazlarda Türkmen ileri gelenlerinin sakallarını kestirmek gibi hakaret amacıyla verilen cezalarla başladı. Mesela Süklün adında bir Türkmen’in üzerine kayıtlı mezrasına 200 akçe resim yazılınca, bunun 100’e indirilmesini rica etmiş; isteği kabul

edilmediğinden başka, itiraz edenlerden birinin de sakalı kestirilmiştir. Bunları büyük hakaret olarak algılayan Türkmenler ayaklanmış; adı geçen yazıcı kadıyı, kâtibi ve sancakbeyi Hersekzade Ahmet Paşaoğlu Mustafa Bey'i öldürmüşlerdir (İbrahim Peçevi 1281/1864: 118; Akdağ 1975: 119).

Mühimme kayıtlarına göre Anadolu'da çeşitli şekillerde kargaşa çıkaran suhteler, dahi, muhtemelen kendilerine direnen veya karşı çıkanların, sakallarını hakaret amacıyla kesmişlerdir (12 Numaralı Muhimme Defteri 1996: 436). Akdeniz'de dolaşan ve Mısır'dan gelen gemilere el koyan korsanların da gemilerdeki Müslümanların sakallarını kesip forsalarına ilhak ettikleri bilinmektedir (Karataş 2010: 205).

İbrahim Alaaddin Gövsa 1938'de *Yedigün* dergisindeki "Tıraş Bahsi" başlıklı yazısında, "*Eskiden bir adamı haysiyetten düşürmek için tıraş ederlerdi.*" dedikten sonra, "*Vaktiyle harp esirlerini, para ile alınan köleleri, ölüme mahkûm edilenleri tıraş ederlermiş. Bir adamı saçtan sakaldan, hele bıyıktan mahrum ederek cascavlak bir hâle koymak hakaretlerin en büyüğü sayılmış*" bilgisini verir (Nakleden Kürkcüoğlu 2009: 84).

b- Matem Kastıyla

Kadimden beri, toplumdan topluma farklılıklar göstermekle beraber, ölüm ve benzeri büyük felaketler karşısında duyulan acı ve üzüntüyü ifade eden ağlamak, gülüp eğlenmekten kaçınmak, siyahlara bürünmek, saçını veya sakalını uzatmak gibi davranışların yanı sıra; elbiselerini yırtmak, dövünmek ve saçını kesmek gibi aşırıya varan davranış biçimlerinin matem

belirtisi olduğu anlaşılmaktadır. Mesela *Tevrat*, ölünün arkasında akraba ve yakınlarının yas tutarken üst başlarını yırtmalarını, saçlarını yolmalarını men etmiştir. Aynı şekilde matem tutan kahinlerin başlarını tıraş etmelerini ve sakallarının uç kısmını kesmelerini ve bedenlerini yaralamalarını yasaklamıştır (Harman 2003: 127-128).

Matem belirtisi olarak Türklerde saç kesmenin yaygın olduğu görülmektedir. Göktürk Kitabeleri'nde Bilge Kağan'ın, babası adına diktiği kitabede, yas belirtisi olarak, "...bunca kavimler saçlarını, kulaklarını kestiler..." denilmektedir (Orkun 1987: 50-70; Görkem 1992: 163). Selçuklu prenslerinden Çağrı Bey'in, Abbasi halifesi Kaim bi-emrillah ile evli olan kızı, Sultan Alparslan'ın ölüm haberini alınca, cariyeleri saçlarını kesmiş, kendisi de toprağa oturarak saçlarını yola kalkanca halife engel olmuştur (Şeşen 1995:145-146). Melikşah'ın oğlunun vefatı münasebetiyle matem için gelen Türkler saçlarını kesmişlerdir (Buharalı 1990: 150-151; Turan 2003: 207). Yine meşhur Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün oğlunun ölümü üzerine, yoldaşları ve gulamlarının saçlarını ve atlarının kuyruklarını kestikleri görülmektedir. Mısır Türk Sultanı Aybek'in katıldığı cenaze merasiminde memalikler saçlarını kesmişlerdir (Buharalı 1990: 152-153). Aydınoğulları ve Saruhanoğulları'nda da keza matem belirtisi olarak saçın kesildiğini İbni Batuta şöyle tahkiye ediyor: "*Atabey Ahmet o sene mürtehil-i dar-ı ahiret ve mahdumu Atabey Yusuf on sene kaid-i makam-ı hükümet olarak badehu bi-*

raderi Efrasyab ca-nişini oldu... Ertesi sabah zaviyenin şeyhi ile ahali-i bel-deden bir kaç gelüp kübera-i Medine yani kuzzat-ı fukaha, eşraf ve ümera berâ-yı taziyet saray-ı sultaniye gitmiş olduğundan senin de birlikte azimetin münasıptır, dediler. Saray-ı sultanide kabul dairesi memalik-i ebnâ-yı mü-luk, vüzerâ ve asakirden rical ve sıb-yan ile mal-a-mal buldum. Cümlesi rengârenk keçeler ve hayvan çulları telbis ile başlarına toprak ve saman koymuşlar ve bazıları nasiyelerindeki kulları kesmişlerdi.” (İbn-i Batuta 1333-1335: 211.)

c- Uzlete Hazırlık

Birçok dinî gelenekte tamamen ya da Hıristiyanlarda olduğu gibi başın tepe kısmındaki saçların kazıtılması, uzlete çekilecek kişinin uyması gereken kurallar arasındadır (Gündüz 2012: 256). Budizm’de manastır hayatına girmek isteyen keşiş adayıyla bir sözleşme yapılır ve bu sözleşme yapılırken öncelikle keşişin evli olup olmadığı sorulur, daha sonra saçları, kaşları ve vücudundaki bütün kıllar tıraş edilir ve üzerine su dökülerek keşişliğe kabul edilmiş olur (Turan 2004: 70).

3-Tıraş Şekli

XVII. yüzyılda Fransız seyyah Jean Babtiste Tavernier (1605-1689) Şark’ta dolaşırken gördüklerini anlattığı seyahatnamesinde, “*Geçilmesi gereken memleketin modasına göre giyinmek uygun olur; her kim başka tarzda giyinirse gülünç duruma düşer, acayip karşılanır ve çoğu zaman tehlikelere maruz kalır. Sarık kullanmak için mecburen başı tıraş etmek gerekir; çünkü sarık kayar. Saçlar olunca başta durmaz*”(1980: 70-71) diyerek Şark’taki bir geleneğe dikkat çeker.

Yahudilerde şakak ve favori ile başın yan taraflarındaki saçların kesilmesi yasaklanmıştır. Hz. Peygamber de çocukların saçlarının bir kısmının tıraş edilip bir kısmının perçem hâlinde bırakılmasını, Yahudilere benzemesinden dolayı münasip görmemiştir (Yalçın 2008: 367).

Toplumun değer yargularına sırt çeviren Kalenderiler çar darp denilen tıraş şekliyle baş, kaş, sakal ve bıyıklarını tamamıyla kazıtıyorlardı (Ocak 1980: 45; Ocak 2016: 222). Mesela Cemaleddin-i Savi, muhtemelen Moğol istilası esnasında Dımişk’a gelip burada tanıştığı Celal Dergezini adlı yarı çıplak dolaşan biriyle dost olur, açtığı zaviyede onun gibi bir hayata başlar. Fakat saç, sakal, kaş ve bıyıklarını tıraş etmesi, kılık kıyafet ve dinî emirlere karşı kayıtsızlığı halktan tepki görünce Mısır’a, Dimyat’a gidip bir süre mezarlıkta barınmıştır. Menakıbını kaleme alan Hatib-i Farisî, Kalenderilerin adabından olan bu çar darb şeklindeki tıraşın Cemaleddin-i Savi tarafından ihdas ve uygulandığını ileri sürmektedir (Azamat 2001: 254).

Tam anlamıyla olmasa bile bu tıraş şeklinin İslam toplumunun dışında daha kadim kültürlerde ve dinlerde de görüldüğüne ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Mesela, Hicretin ikinci (Miladî VII. yüzyıl) asrında yaşamış olan Şakik-i Belhi ticaret gayesiyle gittiği Türkistan’da bir Budist mabedindeki görevlinin, başını sakalını tıraş etmiş ve erguvan renkli bir elbise giymiş olduğunu görmüştür (el-Kureyşi’den nakleden Yazıcı 1968: 796).

Mevlana bir gün tıraş olurken berber, sakalınızı nasıl keseyim, de-

miş; o da, “*Öyle kes ki erkek ile kadın fark edilsin*” şeklinde cevap vermiş. Başka bir gün, sakal bırakmayan Kalenderîleri takdir ettikten sonra, “*Sakalın az oluşu kişinin saadetindedir; sakal erkeğin süsüdür, gür ve uzun oluşu adama benlik verir, bu da insanı helak eden şeylerdendir*” anlamında bir hadis okuduğunu ve sofular için uzun sakal hoş bir şeydir, ancak sofi sakalını taramakla uğraşırken arif Tanrı’ya ulaşır dediğini Eflaki naklede (Azamat 2001: 254-255).

XVII. yüzyıl yazarlarından Johannes Janssonius (1588-1664) Türklerden söz ederken, “*Kafalarını tıraş ederler, sadece tepeden sırtlarına uzanan bir tutam saç bırakırlar, büyük bıyıkları vardır.*” (Kazokoğlu 2012: 55) demektedir. Aynı yüzyılın seyyahlarından Fransız seyyah Jean Babtiste Tavernier de Şark’a dair seyahatnamesinde, “*Türkiye’de insanın sakalını uzatmasına müsaade edilir; fakat İran’da bütün çeneyi tıraş ederler, uzun bıyık bırakırlar. İran şahının bir kapıcısını görmüştüm, hiç unutmam, o kadar kocaman bıyıkları vardı ki onları başının arkasına bağlayabiliyordu; bu da ona çift maaş almasını sağlamıştı*” (1980: 70-71) demektedir. 1221’de vefat eden Kutbeddin Haydar-ı Zaveî tarafından kurulmuş olan ve en çok İran ve Anadolu’da yaygın bulunan Haydariye tarikatı mensupları ve Camiler de saç ve sakallarını keser ve bıyıklarına dokunmazlar (Karamustafa 2007: 29). On iki imamı temsilen on iki dilimli Haydari veya Hüseyini tacı denen bir keçe külah giyerler.

1916-1917 tarihleri arasında Lübnan’da bir eğitimci olarak bulunan Halide Edip, o yıllara dair kaleme

aldığı anılarında, gördüklerini; “*Güneş batarken Kuseyme’ye vardık. Yeşil bahçeli, havuzlu ve fıskiyeli hoş bir yer. O yerin şeyhi küçük oğlunun elinde tutmuş bizi karşılamaya gelmişti. Gamlı, kasvetli bir yüz...*”

Şeyhin oğlunun başı tıraş edilmiş, ta tepesinde dimdik bir tutam saç bırakılmıştı. Bunu birçok yıllardan sonra Hindistan’da da gördüm. Fakat çölde bunun dinî bir manası var mı bilmiyorum. Bahçenin önünde bir sürü, kısa mavi gömleklî, vücutlarının yarısından fazlası çıplak, kafaları tıpkı şeyhin oğlu gibi, bir alay çöl yavruları sıçrayıp duruyorlardı...

Küçükler hâlâ oynayıp duruyorlar. O cavlak kafalar, tepelerinde birer saç püskülü olan birer top gibi sıçrayıp duruyor” (Adivar 2004: 245-246) şeklinde sorgulayarak kaydetmiştir.

Yazarın *Mor Sakımlı Ev* adındaki bu anılarını yeniden neşreden bu satırların altına, “*Şii ve Alevi tarikatlarına mensup Müslüman erkek çocuklar sünnet oluncaya kadar başlarının tepesinde bir tutam saç uzatır ve örerler. Çocuk sünnet olurken de saçları keser ve yakarlar*” notunu düşmüştür.

Sakal kesmeyi İslam fakihleri haram sayar; Hanefiler ise tahrimen mekruh olarak görür. Bunun yanı sıra Gazali gibi bazı âlimler sakal kesmeyi sadece mekruh addetmişlerdir. Son devir İslam âlimlerinin bazısı, sakal bırakmayı sünnet veya müstehab olarak kabul etmektedir (Yalçın 2009: 1).

Ayrıca eskiden Müslümanlar arasında sakal bırakıp o devrin tabiriyle “irsâl-i lihye” edip duasını ettirdikten sonra yeniden sakalını tıraş etmek büyük bir kabahat idi. Mesela, 1855’te Meclis-i Maarif azalığına tayin edilen

Şinasi Efendi, rivayete göre müptela olduğu bir illetten, muhtemelen alafrangalığından dolayı sakalını tıraş ederek meclise gidince şaşkınlık ve hayretle karşılanmış ve haber Ali Paşa'ya ulaşınca görevinden azledilmiştir (İnal 1988: 1838).

4-Yeniden Toplumsallaşma ve Biat İçin

Rivayete göre, Hz. Peygamber, Hüdeybiye'de, rüyasında Mekke'yi fethedip tıraş olduklarını dair görmüş ve rüyasını ashabına anlatmış, beliren şüpheler üzerine "*Allah, resulüne rüyasında gerçeğe uygun doğruyu bildirmiştir. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek güven içinde Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz.*" ayeti nazil olmuştur. Bu ayette, Müslümanların güven içinde Mekke'ye girecekleri tebşir edilirken saçlarının tamamen veya kısmen kesilmesine yönelik ifadeler, müfessirler tarafından umreyle izah edilmiştir (Kuran Yolu 2008: 79-80). Fakat bu ritüel, umreden çok bir biat ve yeniden toplumsallaşmanın ahit ve sembolü gibi görünmektedir.

Eski hayat tarzını bırakıp, kendince daha düzgün ve daha doğru olarak gördüğü veya benimsediği bir tarikatla girmeye gelenler, kapısına vardıkları tarikatın adap, erkân, ahlâk ve ilkelerine uyacaklarına dair, mubayaa gününde Hüdeybiye'de Hz. Peygamber'den el alanlardan kalma bir sünnet-i hasene³ misali, şeyhten el alırlar. Şeyh ile müridler arasında yapılagelen törene biat veya el alma denir. Bu tören ve seremoni esnasında tarikatlara göre birtakım ritüeller

uygulanır; işte bu ritüellerden biri de başını tıraş ettirmezdir.

Ancak bazı mutasavvıflar bu uygulamayı Hz. Âdem'e kadar götürmüşlerdir. Bunların itikadına göre, Cennet'te taç giyen Âdem peygamber, yeryüzüne inince Cebrail gelip başını tıraş ederek yeniden taç giydirmiştir (Gölpınarlı 1985: 30). Bu biat usulü bazı mutasavvıflarca, Hz. Peygamber'e hadis olarak atfedilen, "*ölmeden önce ölünüz...*" yani ölüm gelip çatmadan bir takım kötü alışkanlığınızı bırakınız söylemine dayanılarak, "*meşayih-ten (şeyhlerden) tevbe alıp mikrazlanmaktur (saçını kestirmektir)*" (Cebbar Kulu, vr. 2a.) şeklinde ifade edilmiştir.

Bu temel anlayışa göre tarikatlarca uygulanagelen ritüele ilişkin bazı misaller:

Yeseviyye tarikatında, "*Şeyhlerinin Hikmet adı verilen ilahileri, hazin sesle okunur. Bundan sonra başka bir yerde başlar tıraş edilir. Ustura ve tas hazır olunca tekrar üç tekbir edilir. Tıraştan sonra halvethane içinde saf saf olup dört cihete karşı, önce kıbleden başlamak şartıyla, üç tekbir getirilir; bu bitince bir halka teşkil edilip zikre başlanır; bu mum sönünceye kadar devam eder.*" (Köprülü 1976: 105).

Eflaki'nin şu kayıtları da tıraşın Mevlevilikte müritliğe kabul ritüelleri arasında yer aldığını göstermektedir:

Bayburtlu Ahi Emir Ahmet, ... Çelebi Celaleddin Arif Hazretleri Bayburt'a gittiği vakit onun kulu ve müridi oldular". Emir Ahmet, "Gençliğimde sizin ceddiniz Mevlana hazretlerinin şöhreti ağızdan ağza Bayburt'a ulaşınca... ben de babamdan müsaade dileyip Konya'ya gitmek ve hazretin elini öpmek şerefine nail olmak hevesi

uyandı. Fakat babam müsaade etmediler. Bir gece son derece arzu ve aşkla kalktım... Sabaha yakın başımı koyup uykuya daldığım vakit rüyamda müritlerden ve seyyahlardan işittiğim şekilde Mevlana'yı gördüm. Mevlana fereci giymiş, duman renginde bir sarık başına sarmış olduğu halde evimize geliyordu. Ben daha önce koşarak baş koydum, yüzümü onun ayaklarına sürdüm ve yalvarıp yakardım. O bir dosttan makas istedi, saçlarımı kesti, yüzümü öptü ve birkaç defa 'Tanrı mübarek etsin' dedikten sonra, 'bu Mesnevi şeyhidir' buyurdu. Ben sevincimden uyandığım vakit, kesilmiş saçlarımı yastığım üzerinde buldum (Ahmet Eflaki 1988: 422).

Menakıp'ta yer alan bir başka hikâyede de "Biri Mevlana hazretlerini rüyasında görüp mürit oldu. Mevlana onun saçını kesti. ...sabahleyin erkenden rüyasını arkadaşlarına anlattı. Arkadaşları onu, yeniden mürit olsun ve 'İşte evvelce gördüğüm rüyanın, bu tabiridir. Rabbim onu hak etti' (Kuran, XII, 100) ayetini okusun diye Mevlana hazretlerine götürdüler. Mevlana hazretleri dervişi görünce, 'onun saçını daha dün gece kesmiş müritliğe kabul etmişim. Bu kâfidir', buyurdu." (Ahmet Eflaki 1988: 423) denilmektedir.

Divane Mehmet Çelebi, Pir Adil Çelebi zamanında (Hicri 824-864/Miladi 1421-1460) kırk Mevlevi dervişi ile tekrar Konya'ya gitmiş, oradan Karaman yoluyla Hacibektaş Tekkesi'ne giderek yanına kırk tane de Bektaşî abdalı alıp Irak'a hareket etmiştir. Nefef, Kerbelâ, Bağdat ve Samira'dan sonra ehl-i beyt imamlarını ziyaret etmek üzere Meşhed'e varmıştır.

Horasan'dan tekrar Bağdat'a gelip imamları ziyaret eden ve oradan Halep'e giden Divane Mehmet Çelebi; Halep'te Tacü'l-Arifin Abu'l-Vefa soyundan ve Vefaîyye tarikatından Abu Bakr el-Vefaî'nin (ölm. 1583M/ 991 H) Dergâhı'na iner ve onu kalenderiler gibi tıraş ettirip halife yapar, semadan başka bütün tarikat törenlerini yapmasına izin verir. Bektaşî canlarından Baba Bayram orada kalır. Halep'ten Konya'ya gelen Divane Mehmet Çelebi, Mevlana'yı ziyaret eder, fakat aynı zamanda Şerafeddin Camii'ne girer, mihrapta şarap içer ve caminin duvarına şarap saçar (Gölpınarlı 1983: 109-110).

Firdevsî-i Tavil tarafından halk rivayetlerinin derlenmesiyle oluşturulan *Menakıpname*'ye bakılırsa, Hacı Bektaş'ın kendisine intisap edenleri tıraş etmekte olduğu yahut ettirdiği anlaşılmaktadır (Gölpınarlı 1958: 16, 21, 28, 61, 71, 72). Bektaşîliğe intisabın koşullarının birincisinin, "pirden el alıp tövbe kılmak", ikincisinin "mürit ya da bir mürşit nezaretinde çömez olmak" ve üçüncüsünün de "saç gidermek" olduğu belirtilmiştir (Birge 1991:119). Ancak Gölpınarlı *Velayetname*'nin yazıldığı tarihte Bektaşîliğe giren salık tıraş ettiriliyor, fakat "sonradan tıraş yalnız mücerretlik erkânında kalmıştır" (Gölpınarlı 1958: 40). demektedir. Üstünde ehl-i beytin isimlerini yazdırdıkları beyaz keçeden on iki dilimli külah giyen Bektaşîlerin; sakal, bıyık, kaş ve saçlarını usturayla tıraş ettirdiklerinin *Menakıb-ı Hâce-i Cihan ve Netice-i Can*'dan anlaşıldığını; ancak daha sonraki Bektaşîlerin sakal ve bıyıklarını hiç tıraş ettirme-

diklerini yine Gölpınarlı söylemektedir (Gölpınarlı 1992: 174-176).

Hacı Bektaş tarafından tatbik edildiği tahkiye edilen bu ritüele ilişkin *Velâyetnâme*'de yer alan bazı kayıtlar:

“Germiyan İli'nin Denizli şehrinde bir harami varmış, bir sürü insan öldürdükten sonra tövbe eylemek için Hacı Bektaş'a geliyor, Hünkâr onu tıraş ettirip taç giydirmiş ve ona icazet verip memleketine göndermiş, Denizli'de tekkesi varmış.” (Gölpınarlı 1958: 54-55).

“Hacı Bektaş, bir gün Kadıncık Ana'nın evinde otururken, Sarı İsmail'e saçım uzamış, hadi dışarı çıkalım beni tıraş et, dedi. Sarı, usturayı aldı, Hünkâr'la beraber dışarı çıktılar, köyün alt ucunda, höyüğe karşı bir yerde oturdular. Hünkâr, Sarı'ya haydi başla; Sarı Hünkâr'ın saçını tıraş etmeye başladı. Tam başının yarısını tıraş etmişti ki Hünkâr, yeter dedi ve Sarı İsmail tıraştan el çekti. Hünkâr kalktı bir yere vardı....” (Gölpınarlı 1958: 40).

“Batan bir tüccar gemisini kurtaran Hünkâr'a 500 altın getiren tüccarın geliş gününü hesaplamışlar ve Hünkâr'ın tıraş olduğu güne rast geldiğini görmüşler.” (Gölpınarlı 1958: 69).

“Aksaray yakınlarında Dindiken adlı bir köyden Hünkâr'a gelen birini tıraş ettiler, taç tekbirlediler, derviş yaptılar” (Gölpınarlı 1958: 76).

“Halifeler Molla Sadeddin'i tıraş ettiler, biat ettirdiler, taç tekbirlediler. O mollalar da bu hâli gördüler, bir kısmı derviş oldu.” (Gölpınarlı 1958: 75).

Şeyh Şücaaddin Baba Velayetnamesi'nde, Sultan Şücaaddin'i, sinamaya gelen “müderrişlere bir heybet büründü. Dülbendlerin cübbelerin

çıkarup elbetde bizi derviş eyeleng didiler. Sultan varlığı eytdi. Kalkın köçegüm bunların sakalların ve başların tıraş eyeleng dedi. tıraş eylediler” (Elçin 1984: 199-218).

Kaygusuz Abdal; saç, sakal, bıyık ve hatta kaşlarını tıraş edenlerin bu tutum ve düşüncesini şu dizelerle ifade etmiştir.

*“Ben bu aşka düşeli
Bu sakalı kırkarım.
Dost ile bilişeli
Bu sakalı kırkarım*

...
*Kaba sakal istemem
Hep kesilse gam yemem
Hiç kısa uzun demem
Bu sakalı kırkarım*

*Sakalımla başımı
Bıyığımla kaşımı,
Hak onara işimi
Bu sakalı kırkarım*

*Kaygusuz Abdal menem
Fartı furtu bilmenem
Bir tüyünü koymanam
Bu sakalı kırkaram”* (Gölpınarlı 1992:174-176)

Doğrusunu söylemek gerekirse Alevi ve Bektaşiler bir iş yaparken ve hatta yaptıktan sonra, “tercüman” denilen ve genellikle o işe ait mürettep manzum dua gibi deyişler okurlar. Alevi Bektaşiliğin temel kaynaklarından olan *Miratü'l-Makasid*'de, yapılan her iş için okunan tercümanlar “tercüman-ı dâr, tercüman-i ikrâr, tercüman-i libâs, tercüman-ı su ve libâs tebdilinde tercüman” sırayla verildikten sonra, “tercüman-ı tıraş”a geçmiştir. Tıraş tercümanı; “Bismillahirrahmanirrahim. ...muhallikine

ruusekum ve mukassirine la-tehafune fe-alime ma-lem ta'lemu fe-ceale min duni zelike fethan kariban" (*Kur'an* 48/27) ayeti kerimesinin ardından

"Tıraş olup bulduk safâ
Ehl-i beyti hanedan kıla vefa
Geldi Hak'dan ayet-i muhallikin
Annın için tıraş oldu Muhammed
Mustafa

Ber cemâl Muhammed kemâl"
(Ahmet Rıf'at Efendi 1293/1876: 277-283) şeklinde *Kuran*'da tıraş konu alan bir ayet ile Türkçe bir manzumeden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra sadece Türkçe bir manzumeden oluşan Tıraş tercümanları da vardır. Mesela,

"Tıraş olduk bugün minnet Hudâ'ya
Tevellâ eyledik biz Mustafa'ya
Teberra eyledik hem Hâriciye
Olup bende Aliyy-i Murtazâ'ya
Ber cemâl-i Muhammed kemâl-i
İmam Hasan ve nur-i İmam Hüseyin
zât-i pâk-i Muhammed Ali râ salavât"
"Tıraş olduk bugün elhamdülillah
Hudâ birliğine eş-şükrü billah
Muhammed'le Ali'nin hürmetiyçün
Bu Dergâh'tan ayırma ey gani Şah.
Ber cemâl-i Muhammed kemâl-i
İmam Hasan ve nur-i İmam Hüseyin
zât-i pâk-i Muhammed ali râ salavât"
(Gölpırlı- Boratav 991: 214).

Osmanlı kaynaklarındaki deyişle Çar darp denilen sakal, bıyık, kaş ve kirpik tıraşının anlamını Evliya Çelebi, "Bazı fukara tarik-i Süleymani'dendür daima yanlarında bileği ustura taşurlar. Ma'nası, nefsi öldürdüm, dimekdür; ve ol ustura ile kendüye çar darp ider: Sakal, bıyık, kaş, kirpik. Sakal tıraş itmenin ma'nası dünya ziyetini terk eyledim dimekdür. Kaş yolıtmanın ma'nası tanrı ile kulları arasında hicap yokdur, dimekdür. Ve bıyık yolıtma varlığımdan geçüp ka'b-ı manzarı kabul ettim demek-

dür. Kirpik yolıtma cümle haramdan el çekdüm dimekdür" şeklinde izah etmiştir(Evliya Çelebi, I, 1314: 500-501).

5-Tıraş Bahası

Hasluck, Bektaşilerin her hafta tıraş olduklarını söylemektedir (1928: 51). Bu tıraş ritüeli için Osmanlı sarayından kendilerine herhangi bir ödeme yapıp yapılmadığını bilmiyoruz, ancak Mevlevilere bu yardımın yapıldığına dair birçok kayıt bulunmaktadır. Söz gelimi, II. Mustafa, II. Ahmet, I. Abdülhamit, III. Selim ve II. Mahmud döneminde Konya Asitanesi'nde bulunan Mevlevi dervişlerine Konya cizyesi malından "şem-i revgan ve tıraş bahası için" çeşitli oranlarda ödeme yapıldığı görülmektedir⁴. Hatta kendileri de Mevleviliğe müntesip bulunan III. Selim ve II. Mahmut'un Mevlevi dervişlerine, "şem-i revgan ve tıraş bahası" adıyla gönderdikleri paranın yetmediğine dair zaman zaman Osmanlı sarayına şikâyetler de ulaştığı anlaşılmaktadır (Faruki 1975: 214-215).

6-Saygın Birini Tıraş Etmek

Tıraş ritüelinde, önemli dini bir şahsiyeti tıraş etmenin de mühimsendiği görülmektedir. XVIII. yüzyılın ortalarında Şam'da berberlik yapan ve çevresinde olup bitenleri kaleme alan berber Bedirî'nin şu satırları bu anlayışı yansıtmaktadır:

"Bu ramazan ayının yirmi üçü olan salı günü salih bir insan olan el-Hac Ahmet Hallâk bin Haşîş vefat etti....Müşterilerinin başında dönemin yegâne kutbu olan Şeyh Nablûsî gelmekteydi. Yine Şeyh Murat Efendi en-Nakşibendiyyi'l-Kasihî'yi de tıraş etmekteydi. Keza Şafî mezhebinin ileri gelenlerinden şeyhimiz eş-Şeyh el-Aclunî ve emsallerini de tıraş et-

mekteydi. Talebeleri ve diğer fakirleri bedava tıraş ediyordu... Bu zatın yanında berberliği öğrendim, ustam idi.” (Şeyh Ahmet el-Bedirî el-Hallâk 2015: 34).

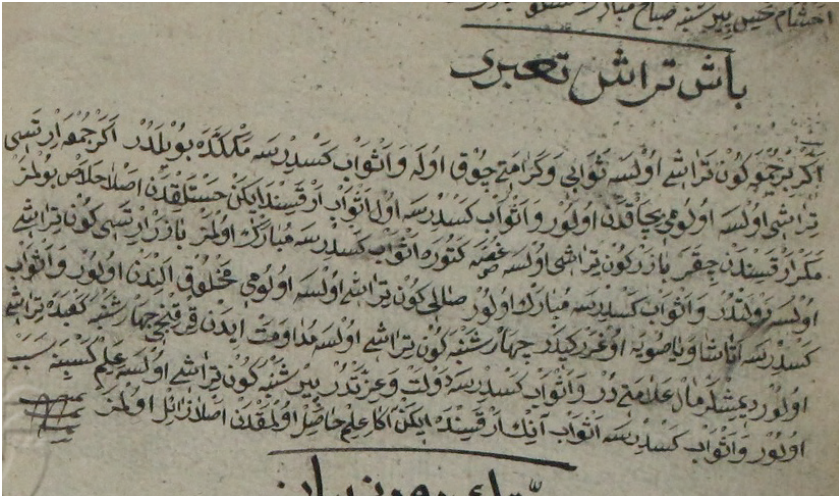
Kendisinin de bu şerefe nail olmasını şöyle ifade ediyor: “1158(1745) Cemaziye’l-ahirde Şam halkının büyük bir itikat ile kendisine bağlı buldukları Şeyh Yusuf et-Tabbağ el-Halveti vefat etti. Müverrih Bedirî diyor ki, Tanrı bana bu şeyhin başını tıraş etmeyi ve duasını bir ganimet olarak almayı nasip etti.” (Şeyh Ahmet el-Bedirî el-Hallâk 2015: 63)

Bütün bunlardan sonra, Ertuğrul Sancağına bağlı İlyas Bey nahiyesinde Tıraş Baba vakfının olduğunu ve bu vakfın mahlul olan zaviyedarlığının torunu ve biraderine tevcih ve aylık tahsis edildiğini arşiv kayıtları haber vermektedir (BOA., İ. EV. 46/13 H. 01 12 1325.)

Sonuç

Bugün daha çok sağlık, moda ve estetik açıdan bakılan tıraş konusunun, eski Doğu toplumlarında farklı

anlamlar yüklenen bir ritüel olduğu anlaşılmaktadır. Bu ritüelin izleri eski Türk, Uygur, Çin yoluyla Budizm’e varır. *Kuran*’daki ayet ve hadisler de tıraşın İslam dünyasında ta başlangıçtan itibaren önemsenen bir ritüel olduğunu göstermektedir. Bugünkü deyim ile yeniden toplumsallaşmanın daha doğrusu eski yaşayışını, anlayışını, dünyaya bakışını terk edilip yeni benimsenen bir hayata başlangıç törenlerinde tıraş ritüelinin uygulandığı görülmektedir. Söz gelimi yeni bir hayata başlamak gayesiyle kapısına varılan tarikatların, gelen saliki hemen alıp tıraş ederek mürit yaptıkları, bugünkü deyim ile kendine bağladıkları anlaşılmaktadır. Hacca giden mümin de hac farızasını ifa edip ihramdan çıktıktan sonra tıraş olur ve yeni bir hayata başlar. Kölelere ve esirlere uygulanan tıraş ile dinsel gayeler arasında icra edilen tıraş arasında; onur kırmak, kibir, gurur ve bencilliği törpülemek gibi bir bağlantı hissedilmektedir.

İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı “Baş Tıraş Tabiri”, Mecmua, Nu:141, s. 225.

NOTLAR

- 1 Mevlana Celaleddin-i Rumi'ye atfedilen bu metin "Tıraşname-i Hazret-i Pir" başlığı altında Farsça manzum 72 beyitten oluşmaktadır. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazma Nu: 114, s. 104-106. Bu Farsça metnin Nurosmanniye Yazma Eserler Kütüphanesindeki nüshasından (34 Nk 5008/6, 3.Vrk) hareketle yapılan bir değerlendirme için bk. Karamustafa 2007: 29, dn. 15.
- 2 **Tıraşname**, Yazma, Süleymaniye Kütüphanesi İstanbul Hacı Mahmut 3843/3 Vrk. 7a-9b; bu nüshayı inceleyen Karamustafa, "tıraş hakkında yeni bir şey söylemiyor", di-yerek umduğunu bulamadığını ifade etmiştir. (2007: 29, dn.15.) Bu yazmanın diğer nüshaları için bk. Perteve Paşa 635/3 Vrk. 22a-24b; İzmir 794/5 Vrk. 90a-92a.
- 3 Bu hususa misal olarak "Şeyh Edebalı, ... biri Eskişehir kasabasında hayli huzur-ı halî ve sefa-yı balî var idi. Halk-ı vilâyet kendüye akmış idi. Ehl-i velayettür deyü itikat ederdi....Sıdk-ı cenan ile ana iradet getirüp mürid olmuşlar ve andan adetçe el almışlar idi ki hazret-i risalet penah... eshabî ile ... mubayaa gününde itdikleri vaz'dan kalmış-dur. Meşayih ile müridler arasında müteda-vel sünnet-i hasenedir", Celalzade 2013: vr. 25a-26b.
- 4 BOA. İE.EV. 34/3909, H. 20.10. 1112; AE. SAMD. III 144/14042 H. 01 08 1121; C. EV: 5/215 H. 23 01 1123; İE. ML 91/8611 H. 17 07 1137; AE. SABH I. 147/9917 H. 01 05 1192; AE. SABH I. 78/5426 H. 19 06 1193; C.EV. 561/28307 H. 06 08 1208; C.EV. 119/5943 H. 29 08 1225; AE. SMHD. II 19/1125 H. 23 09 1236. Bu belgelerden beni haberdar eden Ahmet Yüksel'e teşekkür ederim.
- 06 1193; C.EV. 561/28307 H. 06 08 1208; C.EV. 119/5943 H. 29 08 1225; AE. SMHD. II 19/1125 H. 23 09 1236.
- Birge, John Kingsley. *Bektaşilik Tarihi*, (Çev. Reha Çamuroğlu), İstanbul: Ant Yayınları, 1991.
- Bozkurt, Nebi. "Sakal-ı Şerif", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, İstanbul 2009, s. 2.
- Buharalı, Eşref. "Türklerde Matem Alamepleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 65, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, Nisan 1990, 149-159.
- Cebbar Kulu, Divriği Hâbe Köyü Nüshası, vr. 2a. (Kitaplığımızdaki yazamadan)
- Celalzade, Salih Çelebi. *Hadiaktü's-Selatin*, (Hz. Hasan Yüksel-İbrahim. Delice), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2013.
- Demir, Nurettin-Yılmaz, Emine. "Uygur Edebiyatı: Nesir", *Türk Edebiyatı I (Editörler: T. Sait Halman vd.)*, İstanbul, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Ebu'l-Abbas Şihabüddün Ahmed b. İmam el-Akfeşi (öl. 808/1405). *El-Kavlü't-Tamm fi Adabi Duhulü'l-Hammam*, Ziya Bey Kütüphanesi, Sivas, Demirbaş Nu: 246/2.
- Elçin, Şükrü. "Bir Şeyh Şücaeddin Baba Velayetnamesi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXII/1-2, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1984, 199-218.
- el-Hallâk, Şeyh Ahmet el-Bediri. *Berber Bediri'nin Günlüğü (1741-1762)*, *Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*, (Çev. Hasan Yüksel), Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A. Ş. Yayını, 2015.
- El-Kurayşi, *Risale*, Bulak, 1287
- Evlîya Çelebi, *Seyahatname*, Cilt: I, Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1314.
- Faruki, Süreyya. "XVI-XVII Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, 8-10 Haziran 1973, Cilt: 13, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1975, s. 214-215.
- Gökçen, Ahmet. "Kara Tarih Kara Kitap", *Toplumsal Tarih*, Sayı 139, Temmuz 2005, s. 80-87.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1985.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Alevî Bektaşî Nefesleri*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1992.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî, Velayetname*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1958.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, 1983.
- Görkem, İsmail. "Türk Dünyasında Yas Törenleri ve Ağtlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 77, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, Nisan 1992, 157-188.
- Gövsa, İbrahim Alaeddin. "Tıraş Bahsi", *Yedigün Dergisi*, 23 Ağustos 1938, No 285.
- Gramlich, Richard. *Die Schittschorden Persiens. 3 cilt*, Deutsche Morgenlandische Gesellschaft, Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes Gesellschaft, Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, nos.26. 1-4

- ve 45.2 Wiesbaden: Franz Steiner, 1965-81., 1-88.
- Gündüz, Şinasi. "Uzlet", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 42, İstanbul, 2012, s.256.
- Hasluck, Frederick William. *Bektaşilik Tedkikleri*, İstanbul: Devlet Matbaası, Anadolu'nun Dini Tarih ve Etnografyasına Dair Tedkikat Merkezi Neşriyatı, 1928.
- Harman, Ömer Faruk. "Matem", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, Ankara, 2003, s.127-128.
- İbn-i Batuta. *Seyahatname (Şerif Paşa tercümesi)*, Cilt: I, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1333-1335.
- İlmihal, I: *İman ve İbadetler*, İslam Araştırma merkezi Yayını, İstanbul: ıty.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asrın Türk Şairleri*, İstanbul: Dergah yayınları, 1988.
- Kanunname- Sultanî Ber Müceb-i Orf-i Osmanî II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kanunnâmeler (Haz. Robert Anhegger-Halil İnalçık)*, Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Karamustafa, Ahmet T. *Tanrının Kuraltanımız Kulları: İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Karataş, Osman. 3 Numaralı Mühimme Zeyli Rebülevvel-Cemaziyelevvel 984/Haziran-Ağustos 1576, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Kaysunizade Ankaralı Mehmet Nidai, *Menafii'n-Nas*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazma Nu K: 302, vrk. 70a.
- Kazkoğlu, Cüneyt. "Johannes Janssonius ve Absoluttssimus", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 219, Mart 2012, s. 55
- Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Kuran Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir (Haz. Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrırcı vd.)*, Cilt: 5, Ankara 2008.
- Kürkçüoğlu, Feza. "Erkek Bakımı: Çok Su Götüren Bir Konu: Traş", *NTV Tarih*, Sayı: 11, Aralık 2009, s. 84
- Mecmua*, "Baş Traş Tabiri", İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Demirbaş Nu 1228; Yazma Nu:141, s. 225.
- Mehmet Neşri. *Kitâb-ı Cihannumâ: Neşri Tarihi, I (F. Unat-M. A. Köymen)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Mehmet Neşri. *Kitâb-ı Cihannumâ: Neşri Tarihi, II (F. Unat-M. A. Köymen)*, Ankara, 1987.
- Mevlana Celaleddin-i Rumi. *Tıraşname*, Nurosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, 34 Nk 5008/6, 3.Vrk. Bu Farsça metin üzerindeki tartışmalar için bk. Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kural Tanınamaz Kulları: İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2007., s. 29, dpn. 15.
- Mustafa b. Mustafa. *Bir Osmanlı Bürokratinin Uzakdoğu Seyahati (Haz. Ahmet Uçar)*, İstanbul: Çamlıca Yayını, 2010, s. 101.
- Kitabın Orijinali: *Aksa-yı Şarkta Bir Cevvelan*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Blm. Nu: 4456. Aksaraylı Hacı Mustafa'nın 1894'te kaleme aldığı 180 sayfalık bu Seyahatnamenin Sultan II. Abdülhamid'e sunulduğunu yayınlayanın notlarında ifade edilmiştir.
- Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi (Çev. Ahmet Davutoğlu)*, Cilt: 6, İstanbul: Sönmez Neşriyat AŞ, Yayınları, 1978.
- Şener, H. İbrahim. "Eşref Saat", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, İstanbul, 1995, s. 476-477.
- Şeşen, Ramazan. *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975, s. 145-146.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1980.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Soflilik: Kalenderiler, XIV-XVII Yüzyıllar*, İstanbul: Timaş Yayınları, Tarih İnceleme Araştırma Dizisi, 2016, s. 222.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1987, 50-70.
- Peçevi, İbrahim Efendi. *Tarih I*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1281/1864, s. 118;
- Raymond, Andre. *Yeniçerilerin Kahiresi: Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi (Çev. Alp Tümertekin)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayını, 1999.
- Tavernier, Jean-Baptiste. *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat (Çeviren: Ertuğrul Gültekin)*, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 1980.
- Tıraşname (Falname)*, Koç University Suna Kıraç Library Digital Collections. Koç Yazmalar Koleksiyonu, Ktp. GN475. 7. F. 3653 1743, 22vr.
- Tıraşname*, Yazma, Süleymaniye Kütüphanesi İstanbul Hacı Mahmud 3843/3 Vrk. 7a-9b; Pertev Paşa 635/3 Vrk. 22a-24b; İzmir 794/5 Vrk. 90a-92a.
- Turan, Emine Zehra. *Budizm'de Manastır Hayatı*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Turan, Osman. *Seçüklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2003.
- Yalçın, İsmail "Saç", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, Ankara, 2008, s. 367.
- Yalçın, İsmail. "Sakal", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, Ankara, 2009 s.1
- Yazıcı, Nesimi- vd. *İslam Tarihi; II*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, [ty] s. 198.
- Yazıcı, Tahsin. "Kalenderilere Dair Yeni Bir Eser Menakıb-ı Cemal al-din-i Savi" *Necati Lugal Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1968.